

Анна Скляр

Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара, Україна

МЕТАФІЗИКА ЛЮБОВІ В ФІЛОСОФІЇ С. Л. ФРАНКА

Anna Skliar

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

METAPHYSICS OF LOVE IN THE PHILOSOPHY OF S. L. FRANK

The purpose of this study is to explore the philosophical and anthropological views of S. L. Frank about the problem of love in the context of the Eastern Orthodox spiritual tradition. In this research we outline the metaphysical dimension of love as a part of essential qualities of the personality. It is shown that love is not just a feeling, it is filled with a whole set of essential properties: ethical, metaphysical, gnoseological, ontological. Love is seen as the experience of meeting with transcendent, it is aimed at recognizing One's existence, at uncovering its individuality. Love reveals the existential fulfillment of the man's existence, reveals itself as the invisible thread which connects the whole humanity. The article devotes main attention to the Christian religious and philosophical conceptualization of the communicative coupling «I-You-We» with the task of discovering the essential potentials of the one's existence in the prospects of its identification with Absolute. Finally, it is concluded that from the point of view of S. L. Frank, the solution of this problem is possible only in the light of the Christian meaningful conception of love.

Key words: love, metaphysics, Christianity, Orthodoxy, God, personality.

Актуальність досліджуваної теми полягає в тому, що, не дивлячись на ізоляціонізм, егоїзм і нарцисизм індивідів сучасного секулярно налаштованого суспільства, хочеться вірити в те, що любов залишається справжньою цінністю для всього людства. Проте, на жаль, доводиться констатувати той факт, що зараз любов і віра втрачають свої мотиваційні позиції. Духовна складова феномена любові знаходиться на межі вимирання, поступаючи місцем тілесним потягам і почуттю власництва, а сама віра в її релігійному значенні або розчиняється в десакралізованому соціумі, або виявляється в різноманітних симулякрах або субститутах культури. Аналіз духовної ситуації повсякденності явно свідчить про культурно-антропологічну кризу віри і любові. Стан сучасного українського суспільства змушує замислитись над першопричинами, що призвели не тільки до ситуації кризи в країні, але і до духовного розладу в душі кожної окремої людини. Сплеск агресивних настроїв, зниження ціннісного потенціалу в моральних установках, відсутність впевненості у завтрашньому дні, – ці та інші прояви соціальної депресивності свідчать про часткову втрату суспільством сенсожиттєвих світоглядних підстав. Можливо, однією з причин є те, що суспільно значні ідеали поступово втрачають наповненість аксіологічними, підживлюючими креативну енергетику особистісного самовлаштування сенсожиттєвими знаковими орієнтирами, серед яких кохання займає далеко не останнє місце. Егоїзм охоплює все більшу кількість людей, а вміння любити стає рідкісною, майже міфічною якістю. Для осягнення істинного сенсу любові істотно важливо зрозуміти її ціннісну значущість. Таке розуміння цілком автентично досягається засобами метафізичного дискурсу. В ситуації кризи завжди корисно звернутися до минулого і, можливо, отримати відповідь для вирішення проблем сьогодення. В даному випадку, ми спробуємо отримати підказку у «зірки першої величини на небосхилі світової філософії ХХ століття»¹ С. Л. Франка, філософія якого була спрямована на відродження духовно-моральних орієнтирів суспільства, які були втрачені в світових катастрофах і трагедіях тодішніх років.

Яку ж відповідь дає нам С. Л. Франк на питання про сутність любові? Перш за все, він дотримується східно-православної духовної традиції з її розумінням любові як сутності Бога.

¹ Евлампіев, И., Порус, В. (ред.) (2012). Человек перед лицом абсолютного бытия: мистический реализм Семена Франка. *Семен Львович Франк*. Москва: РОССПЭН, 164.

Як зазначає Г. Є. Аляєв, С. Л. Франк стверджує християнську релігію любові, що бере свій початок із метафізики особистості¹. Філософ розглядає любов не в якомусь вузькому контексті, а наділяє її глибоким онтологічним і метафізичним сенсом. Любов насамперед покликана допомогти наблизитися до розуміння сутності буття, проникнути в приховану глибину реальності і виявити її істинний задум. У своїх роботах він неодноразово приходив до розуміння любові як основоположного загального явища, яке управляє всім людським життям, підкреслюючи, що лише тільки в явищі любові «виявляється основний початок реальності»².

Любов як зв'язок: трансраціонально-антіномістичний монодуалізм любові

Ключовою тезою філософії С. Л. Франка є трансраціонально-антіномістичний монодуалізм, тобто «внутрішня єдність двох», «подвійність одного»³, нерозривне відношення злиття, що зберігає індивідуальність кожного окремого суб'єкта. Трансцендуючий характер переживання Іншого міститься в виході за межі «Я» і в проникненні в «Ти». Аналогічно цьому, «Ти» також проникає в «Я», тому відбувається взаємопронизанність і взаємосплетіння. Такий союз утворює єдність «Ми», особливе ставлення між «Я» і «Ти», де перше існує в другому, поза собою, а друге аналогічним чином присутнє в першому. Трансраціональна єдність «Я» і «Ти» полягає в тому, що вони виникають разом і залежні один від одного, але водночас вони розділені, не зводяться один до одного, не розчинні один в одному. В екзистенційному контексті П. Тілліх описує таке відношення як «співучасть», тобто участь особистого існування людини в існуванні Іншого, «часткову тотожність і часткову нетотожність»⁴. Тому любов – це завжди спів-участь: спів-участь у бутті Іншого, спів-переживання, спів-чуття. Любов виникає як відчуття спорідненості з Іншим, як усвідомлення його причетності до нашого внутрішнього буття. Людина завжди прагне до своєї повноти і завершеності за допомогою причетності до Іншого. Не випадково, слово «причастя» також несе в собі сенс приєднання. Особливо цінним і важливим є причетність до улюбленої істоти. Можна сказати, що будь-яка причетність вже містить в собі любов. Коли немає любові, то немає і необхідності бути з кимось.

Філософ підкреслює, що відношення «Я-Ти» вперше в усій своїй повноті і здійснюється саме в явищі любові. Любов дозволяє людині відкрити для себе Іншого, Інший приносить в наш душевний стан дійсне переживання любові. Проблема Іншого була детально розглянута представниками екзистенціалізму, але на відміну від цього напрямку, С. Л. Франк не протиставляє суб'єкт об'єкту, а об'єднує їх. Наприклад, у Ж.-П. Сартра відношення «Я-Ти» не може утворити спільність, єдність, особливе духовне «Ми». А ось в трактуванні С. Л. Франка, любов – це сила, що з'єднує «Я-Ти» в зв'язок «Ми», що складає всеосяжне «царство духів» єдиного Боголюдського організму. Таке розуміння сполучної ролі любові зближує С. Л. Франка з Емпедоклом, який розумів любов як першооснову, на якій ґрунтується світ, вона підтримує зв'язок всіх речей. Як відомо, у Емпедокла любов виступає сполучною силою, на противагу ворожнечі, покликаної викликати розлад, розподіл і розпад. Ворожнеча ввергає світ в хаос, а космогенна воля любові, всупереч ворожнечі, облаштовує порядок і гармонію. Так само і в філософії С. Л. Франка любов з'єднує людство в єдиний Боголюдський організм. Любов у нього постає як усвідомлення глибинного зв'язку між двома людьми, він може бути свідомим чи ні, однак це почуття зв'язує духовний світ двох в одне ціле. Коли реалізується єдність «Ми», то слід мати на увазі, що в ній так чи інакше завжди присутнє почуття любові і спрямованості «Я» до «Ти». Коли об'єкт перетворюється з «Воно» в «Ти» і проникає в сутність «Я», то важливо відзначити, що без любові цього проникнення могло б і не бути.

Тому любов – це особливий невидимий зв'язок між двома людьми, перебування в єднанні, занурення в духовну сутність Іншого, почуття єдності і спорідненості з Іншим. З одного боку, «один» знаходиться в складі «двох», а з іншого – ці «два» є «одне»⁵. Таким чином, два стають одним. Тут пригадується фраза про краплі з фільму А. Тарковського «Ностальгія» (1983): одна

¹ Аляєв, Г. (1993). *Метафізика особистості у філософії С. Франка. Філософська і соціологічна думка, вип. 3.* Київ: Наукова думка, 56.

² Франк, С. (2010). *Непостижимое. Человек и Бог.* Минск: Белорусская Православная Церковь, 309.

³ Франк, С. (2010). *Непостижимое. Человек и Бог.* Минск: Белорусская Православная Церковь, 481.

⁴ Тилліх, П., Левит, С., Вевюрко, Т. (сост., ред.) (пер. с англ.) (1995). *Мужество быть. Избранное: Теология культуры.* Москва: Юрист, 72.

⁵ Франк, С. (2010). *Непостижимое. Человек и Бог.* Минск: Белорусская Православная Церковь, 307.

крапля ... потім ще одна ... утворюють одну велику краплю. $1+1=1$. Дві схожі внутрішні реальності утворюють одну. Тут ми виявляємо своєрідний душевний андрогінізм, злиття двох різних внутрішніх сутностей в одну. Душевне злиття двох особистостей за допомогою любові утворює щось нове в реальності. Проте, на відміну від крапель, які втрачають свої індивідуальні властивості при розчиненні, з'єднання двох в філософії С. Л. Франка зберігає неповторність кожного. Відношення «Ми» утворює особливу нероздільно-незлитну двуєдність, засновану на почутті любові, яка є зразком певного душевного андрогінізму двох особистостей. Тут одразу виникає аналогія з чуттєвим потягом і тілесною любов'ю, однак духовне проникнення наповнене особливим метафізичним сенсом, воно набагато глибше. Трансцендентне злиття душ зароджує набагато яскравіший екстаз злиття двох людей. Можна сказати, що любов уособлює собою метафізичний потяг душі як спосіб проникнути у внутрішнє буття іншого, стикнутися з його унікальністю і неповторністю, тим самим, в результаті розкриваючи унікальність і неповторність самої себе.

Але перешкодою на шляху до любові може бути страх. Страх – це відсутність любові-довіри до ближнього, до Бога, до себе. Людина завжди вибирає або жити страхом, або жити любов'ю. Страх відокремлює, розмежовує, стискає, закриває, робить людину холодною і злою. Любов приєднує, розширює, розкриває, зігріває, наділяє добротою. Страх змушує людину втекти від Іншого, в той час як любов дозволяє йти до нього назустріч. Страх замикає на собі, любов дає змогу віддавати. Страх демонічний, любов божественна. Слід зазначити, що більшість невротичних симптомів людини викликані саме страхом любити. У сучасному суспільстві існує дуже сильний страх дотику, зіткнення з Іншим. Як зазначає у своїй роботі нобелівський лауреат Еліас Канетті, «нічого людина не боїться так, як дотику невідомого»¹. А що може бути страшніше невідомості Іншого? Будь-яка дистанція і відстороненість створена цим страхом. Людина боїться загрози своїй суб'єктивності з боку Іншого і уникає підпускати його до себе. Люди зачиняються в квартирах, сидять в інтернеті, уникають близького контакту на вулиці. Все це – результат не тільки сильної недовіри до світу, але і відсутність любові до оточуючих. Проблема нашого суспільства полягає не в тому, що більшість людей не вірять в Бога. Проблема нашого суспільства полягає в тому, що більшість людей не вірять в любов.

С. Л. Франк підкреслював, що відношення «Я-Ти» є незбагнено-трансраціональною, таємничою єдністю таємниці страху з таємницею любові, Інший постає як протиборствующе з'єднання «жахливого» і «рідного»². Тому відносини двох людей являють собою з одного боку відокремленість і сторонність двох різних світів, а з іншого являють собою взаємопроникнення, подібність і злитість душевного буття, особливу внутрішню єдність, «двуєдність», «буття одного-в-іншому»³, де повністю зникає роз'єднуюча подвійність, тому цей стан подібний до переживання стану душевного екстазу в містичному досвіді.

Досвід любові, який переживає людина в своєму житті, є відображенням і проявом ідеальної любові Бога. Тому можна говорити про ту частину метафізичного боку любові, що з'єднує світ земний і світ трансцендентний. Любов стає метафізичним зв'язком, що об'єднує людину і Абсолют, саме за допомогою любові виявляється вплив Бога на людину, Його виявлення, відчуття Його благодатних сил, адже Бог первісно є присутнім в складі свого творіння і Його трансцендентна сутність Духа відкривається завдяки любові: «зв'язок між Богом і людиною є зв'язок любові»⁴. Любов постає тією потужною силою, яка звільняє людину з її буттєвої самотності, тому що в людині завжди в зародковому стані є почуття любові, що спрямовує її до «Ти», і внутрішня причетність до Абсолюту, який є любов. Любов постає як особлива з'єднуюча нитка, вона виступає як єдність, доповнення, що рятує від деструктивного роз'єднання і розколу. Розлом, розрив, роз'єднаність не можуть бути приписані властивостями любові. Як зазначає Петер Елен, який аналізує творчість С. Л. Франка, досягти цілісного розуміння буття дозволяє установка любові, яка передусім спрямована на цілісність реальності⁵.

¹ Canetti, E. (1962). *Crowds and Power*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 15.

² Франк, С. (2010). Непостижимое. *Человек и Бог*. Минск: Белорусская Православная Церковь, 299.

³ Франк, С. (2010). Непостижимое. *Человек и Бог*. Минск: Белорусская Православная Церковь, 301.

⁴ Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 622.

⁵ Елен, П., Назарова, О. (пер. с нем.) (2012). *Семен Л. Франк: Философ христианского гуманизма*. Москва: Идея-Пресс, 68.

Важливим є те, що релігійна філософія С. Л. Франка спрямована на розгляд проблеми «всеєдності», яка отримала у мислителя детальне онтологічне опрацювання. Він розглядає буття як абсолютну «всеєдність», яка пронизана величезною кількістю відносин, що з'єднують всіх і вся. Спираючись в побудові своєї філософської системи на Н. Кузанського, С. Л. Франк об'єднує її неоплатонічну онтологію всеєдності із сучасною феноменологією і персоналізмом.

У С. Л. Франка суб'єкт трансцендує до світової дійсності, водночас перебуваючи в самому собі. Але це перебування-в-собі залишається метафізично незавершеним. Для повного задоволення необхідна спрямованість до того буття, з яким у суб'єкта є щось спільне, з яким він схожий і до якого він подібний. У С. Л. Франка можна виділити два шляхи цієї спрямованості: «трансцендування в інше «буття» в любові і трансцендування в актуальну трансуб'єктивну глибину реальності, яка більш не є потенційною»¹. Людина є краплею в океані Божественної істоти і, за допомогою зв'язку з іншими краплями, утворює загальне всепронизуюче буття любові, джерелом якого є Бог. Любов, як особливий внутрішній зв'язок, наповнена духовною складовою божественного, тому так чи інакше завжди (хоча б у зародковому стані) присутня в душі кожної людини. Тому любов до ближнього виникає як усвідомлення всеєдності всього людства, що має свою основу в Бозі.

Отже, почуття єдності і спрямованість до подолання замкненості-в-собі-самому є у С. Л. Франка проявом істинної любові. Любов прагне до всеосяжної єдності всього людства, утворюючи особливий Боголюдський організм. Основою самосвідомості людини постає саме відчуття причетності до цілого, належність до «Ти», усвідомлення «Я» в «Ми». Філософ робить сміливе зауваження про те, що «ніякого готового «я» взагалі не існує до «зустрічі» з «ти», до відношення до «ти»»². Тільки за допомогою Іншого людина здобуває себе. Філософ вважає, що Інший вперше і дарує людині її власне «Я», пробуджує і обґрунтовує її до істинного і змістовного буття, а можливим це стає завдяки почуттю кохання: «Я «розквітаю», «збагачуюсь», «заглиблююсь», вперше починаю взагалі справді «бути» в сенсі дослідно усвідомленого внутрішнього буття, коли я «люблю», тому що самозабутньо віддаю себе і перестаю піклуватися про моє замкнуте в собі «я»»³. Головна цінність досвіду любові до Іншого полягає в тому, що завдяки йому людина відкриває для себе всю повноту буття; або інакше: актуалізація особистості відбувається за допомогою переживання досвіду любові. Завдяки почуттю любові інша людина стає онтологічної підтримкою, вона допомагає пережити почуття нестійкості і ізольованості самотуття, «розріджує» наш духовний вакуум, виводить зі стану екзистенціальної самотності. У справжній любові «Я» знаходить «заспокійливий і відрадний досвід знаходження своєї батьківщини, самої стихії свого буття в «іншому», тобто знаходить поза собою ґрунт для себе»⁴. Таким чином, «Я», трансцендує від себе до чогось зовнішнього, до «Ти», знаходить своє завершення, наповнюється повнотою свого існування. Тому любов має важливий гносеологічний сенс, коли будучи способом пізнання Іншого, вона є одночасно і способом пізнання себе та навколишньої дійсності.

Любов у С. Л. Франка пронизана трансцендентним світовідчуттям. Переживання досвіду любові дозволяє за допомогою фізичного не-доторкання стикнутися з глибинною першоосновою реальності, торкаючись до неї душевно. Любов дозволяє здійснити вихід за межі суб'єктивності людини, трансцендувати у внутрішній стан Іншого, «перейти з «поверхні» мого буття в якусь метафізичну глибину. Ось чому найприродніший шлях до трансцендування усередину або углиб є шлях справжнього трансцендування назовні в обличчі любові»⁵. За допомогою цього трансцендування душа зустрічається з реальністю духу, торкається до Абсолюту. Тому любов – це переживання зустрічі з трансцендентним. Трансцендентне одкровення Бога відбувається завдяки переживанню почуттю любові. Як зазначає П. Елен, «через феноменологію зустрічі з «Ти» в любові Франк долучає читача до незбагненності буття і показує, як в його глибині може блиснути щось «в собі існуюче», «само себе освітлююче світло», яке може бути пізнане як буття духовне»⁶.

¹ Елен, П., Назарова, О. (пер. с нем.) (2012). *Семен Л. Франк: Філософ християнського гуманізму*. Москва: Идея-Пресс, 89.

² Франк, С. (2010). *Непостижимое. Человек и Бог*. Минск: Белорусская Православная Церковь, 274.

³ Франк, С. (2010). *Непостижимое. Человек и Бог*. Минск: Белорусская Православная Церковь, 449-450.

⁴ Франк, С. (2010). *Непостижимое. Человек и Бог*. Минск: Белорусская Православная Церковь, 319.

⁵ Франк, С. (2010). *Непостижимое. Человек и Бог*. Минск: Белорусская Православная Церковь, 323.

⁶ Елен, П., Порус, В., Назарова, О. (ред.) (пер. с нем.) (2012). *Введение в специфику философского мышления Франка. Семен Людвигович Франк*. Москва: РОССПЭН, 27.

Сакральність любові: любов як прояв Божого духу

Першообразом конкретного «Ти», його «ідеєю» (в контексті вчення Платона) у С. Л. Франка є Бог, який виступає як «Бог-зі-мною», «зразок, без якого було б неможливе ніяке конкретне «ти»»¹, онтологічний вихідний принцип зв'язки «Я-Ти». Бог є перш за все Особистістю для людини, але Він більше, ніж особистість, насамперед близьке і інтимне «Ти», родинне душі людини, однак яке перевершує будь-яке особистісне «Ти», що зустрічається в історії. Людина виявляє підставу, корінь свого буття в трансцендентному «Першо-Ти», яке завжди присутнє в Іншому як його основа. На думку філософа, в будь-якому «Ти» первісно міститься атрибут абсолютності, тому досвід зустрічі з Іншим виступає як досвід зустрічі з абсолютним «Ти», людське «Ти» стає втіленням божественного «Ти». Тому внутрішня сутність Бога виражається в людині безпосередньо за допомогою любові. Отже, любов проступає в особистості як показник тотожності божественному.

Головною темою творчості С. Л. Франка Є. В. Марєєва вважає «доказ того, що іманентне є трансцендентне. А це означає, що Бога ми повинні шукати не зовні, а в своєму Я»². Любов – це та іпостась Бога або Його потужна сила, за допомогою якої Бог іманентно є присутнім в душі людини і розкривається їй. Оскільки Бог є першоджерелом всеосяжної, всепрощаючої, всепроникаючої, життєдайної стихії любові, то саме завдяки любові Бог проявляє себе в кожній людині. Бог стає доступним людині тільки через одкровення, тільки тоді, коли Він особисто відкривається людині у своїй реальності³. Тому один з видів цього одкровення полягає в досвіді переживання любові до ближнього. Трансцендування самотьності в досвіді любові до «Ти» дозволяє людині пережити незбагненну сторону реальності, виявити Бога, наповнитися духовною благодаттю. Отже, любов в розумінні С. Л. Франка – це одкровення Бога, проникнення в душу Божої реальності, дещо сакральне.

Оскільки у С. Л. Франка Бог постає не тільки як ідеальне буття або Абсолют, то він, перш за все, є Творцем, творчим началом світу, «творчою силою любові»⁴. Так як основна сутність християнства полягає в ідеї богоподібності людини, то, дотримуючись думки філософа, можна сказати, що кожна людина є співучасником творіння, творцем від Творця, вона покликана до співтворчості з Богом для втілення і реалізації Його задуму. С. Л. Франк виявляє взаємодоповнюючий і нерозривний первинний зв'язок між людиною і Богом. Бог потрібен людині як остання інстанція, як підтвердження своєї захищеності, досвід Бога не відрізняється від буттєвої самоті людини. Так само і людина потрібна Богу для втілення свого божественного задуму. Людина є лоном, яке сприймає, відображає і зберігає в собі Божество і Божі веління та дії. Душа людини, як жбан, покликана вмщати Його присутність. Тому людина наділена силою Бога самою бути творцем. Слід зазначити, що таке метафізичне тлумачення мислителя суперечить богословському догмату про творчу силу тільки лише одного Бога. Проте у С. Л. Франка кінцева мета людини полягає в спільному втіленні Божих дій. Таке розуміння ми також зустрічаємо у В. Соловйова в його понятті «теургії». Будь-яка людина може стати творцем і реалізувати покликання Бога до творчості в усіх сферах життя, але перш за все це творче посилення проявляється в любові. Бог передає світу свою ідею Любові. Оскільки любов йде від Бога, остільки вона дається людині в духовному досвіді як веління Боже: «Любов є щастя служіння іншому, яке осмислює для нас і всі страждання і хвилювання, які нам спричиняє це служіння»⁵.

Бог-творець, який створив людину, наповнив її силою любові, яка повинна вилитися з його творіння до всього існуючого, людина повинна сама бути творцем в земному світі, створюючи навколо себе простір любові і благодаті. За допомогою любові відбувається усвідомлення всеїдності з навколишнім світом. Людина містить у собі частину тієї онтологічної сутності Бога, яку ми можемо назвати любов'ю. Як зазначає П. Елен, «основна ідея Франка полягає в тому, що сутність Бога є самоодкровення; насправді він зображує собою «потік любові»»⁶. Тому, будучи посланцем

¹ Франк, С. (2010). Непостижимое. *Человек и Бог*. Минск: Белорусская Православная Церковь, 419.

² Марєєва, Е., Порус, В. (ред.) (2009). С. Франк: трансформация классического понимания Бога и души. *Идейное наследие С. Л. Франка в контексте современной культуры*. Москва: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 78.

³ Франк, С. (2010). Непостижимое. *Человек и Бог*. Минск: Белорусская Православная Церковь, 149.

⁴ Франк, С. (2009). Крушение кумиров. *Реальность и человек*. Минск: Белорусская Православная Церковь, 414.

⁵ Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 635-636.

⁶ Елен, П., Назарова, О. (пер. с нем.) (2012). *Семен Л. Франк: Философ христианского гуманизма*. Москва: Идея-Пресс, 221.

Бога, людина реалізує Божу природу в земному світі, тобто її завдання полягає у виявленні і розкритті любові в своєму серці, перенесенні цього почуття на інших людей.

С. Л. Франк ототожнює любов і віру. Тому віра повинна виражатися справами любові, діючою допомогою людям, вгамуванням їх потреб і полегшенню їх страждань. Для С. Л. Франка християнство – це релігія особистості, релігія боголюдинності і релігія любові. Ці три спрямованості виступають різними аспектами одного і того ж, а саме «любовно-побожного сприйняття всього конкретно-існуючого»¹. Так само, як Бог спонукає «відродитися і стати живим»², так і любов схожим чином оживляє душу людини. Любов спонукає до життя, відроджує. Переживання почуття любові і релігійне переживання Бога дуже схожі: людина знаходить в душі особливу радість, впевненість, спокій. Почуття покинутості зникає, з'являється усвідомлення причетності до чогось рідного, близького. Людина позбавляється від своєї самотності завдяки міцному зв'язку з Богом, як Духом любові, який прямує до «Ти», дозволяючи бачити в Іншому божественне творіння. Любов, як і Бог, збагачує внутрішній стан людини, пронизує всю її душевну сутність. С. Л. Франк визнає, що переживання досвіду любові між люблячими не відрізняється від досвіду містиків, які переживають єдність з Богом.

Отже, любов як сутність Бога, подібна переживанню релігійного досвіду таїнства та є іманентним досвідом трансцендентальної реальності. Зіткнення з істинною позаземною реальністю, яка розширюється і виходить за межі нашого «Я», так чи інакше, притаманне кожному, хто відчував почуття любові. Відомо, що головний сенс релігійного досвіду, який проявляється в таїнствах або молитві, полягає в особистій зустрічі Бога і людини. А любов у С. Л. Франка є саме таїнством, способом наблизитися до Бога, пережити зустріч душі з сакральним. Подібно до семи таїнств православної церкви, які дозволяють відчутти благодать Святого Духа або Божу присутність в душі людини, любов стає поводом, який з'єднує людину і Бога, що призводить до наповнення душі людини переживанням трансцендентного.

Християнський реалізм як універсалізм любові

С. Л. Франк зазначає, що в основі християнства лежить не стільки віра у вчення Христа, скільки «віра в Його особистість як втілення і носія Бога»³. Оскільки життя Христа відображає ідеал безумовної щирої любові, то людина виконує своє божественне призначення лише тоді, коли в ній присутня любов, тобто оскільки вона має в своїй душі любов, живе в любові і керується в своїх діях любов'ю.

Описуючи стан любові, С. Л. Франк пише, що любов – це «позитивна, творча сила, розквіт душі, радісне прийняття іншого, задоволення свого власного буття через служіння іншому, перенесення центру ваги свого буття на іншого»⁴. Любов є потужний згусток енергії, який обов'язково повинен бути спрямований не тільки до близьких і рідних людей, але також до далеких і до тих, хто нам чимось неприємний. «Любіть ворогів ваших» – сказано в Біблії. У цьому сенсі любов є важливим феноменом, покликаним викорінювати зло, заздрість, агресію та інші негативні душевні стани людини. Любов стає «загальною життєвою установкою щодо усього живого існуючого»⁵.

Важлива якість любові – протистояння злу, шлях самовідданої любові є «єдиним правильним і плідним шляхом боротьби зі злом і перемоги над злом. Оскільки зло є відокремлення, роз'єднаність, ворожість, то його можна по-справжньому подолати тільки протилежністю – любов'ю»⁶. Відповідно до думки С. Л. Франка, не існує іншого способу подолання зла, крім як за допомогою любові. Всеохоплююче сприйняття світу за допомогою любові і співчуття знищують зло.

¹ Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 654.

² Франк, С. (2009). Крушение кумиров. *Реальность и человек*. Минск: Белорусская Православная Церковь, 414.

³ Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 569.

⁴ Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 648.

⁵ Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 650.

⁶ Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 673-674.

Духовне життя своєї епохи мислитель з жалем визначає як «скорботне зневір'я», «гірку свідомість фактичної влади темряви в світі, тобто зневір'я в реальну силу ідеальних начал»¹. Проте, як би не була сумна така доля людини, у неї все ще є надія на порятунок, що відкривається в особливому світовідчутті, яке, на думку С. Л. Франка, можна було б назвати «християнським реалізмом». Як пише сам філософ, «християнський реалізм є скорбота про недосконалість світу, свідомість непереборності цієї недосконалості засобами самого світу і – саме в силу цього – ясне і наполегливе усвідомлення всієї відповідальності людини за творче проникнення в світ зверхмирної благодатної сили»². Основний зміст «християнського реалізму» С. Л. Франка – це трепетне почуття віри і відчуття зв'язку з Всевишнім, спрямоване на перетворення реальності навколо; це віра в абсолютну цінність любові; дбайливе і шанобливе ставлення до ближнього, це вибір такої поведінки і таких дій людини, які засновані на доброму і любовному відношенні, незважаючи на нестерпну тяжкість буття. По суті, це є крок на шляху до ідентичності з Богом, як втіленню Добра, Любові, Істини і Справедливості. Мислитель наполягає на прагненні до ототожнення поведінки звичайної людини зі способом життя Боголюдини Христа. Адже головне, що показує Біблія – це людська особистість і її ставлення до людей і до Бога, що зображує ідеальний зразок для наслідування. Філософія релігійного гуманізму С. Л. Франка наповнена моральним прагненням до чистоти серця, вибору тих життєвих стежок, які виводять особистість з Царства Темряви до Царства Світа. Тому причиною зла мислитель бачить саме «відсутність діючої любові до ближніх або турботи про них»³.

Чому ж християнство наполягає на обов'язковій любові до ближнього і безкорисливому бажанні йому добра? Головна відповідь полягає в тому, що Інший являє собою образ Божий і Його подобу, божественне творіння, частинку Бога, наділяється атрибутами святості. Сутність людини виявляється причетною до особливої надособистісної реальності. Як зазначає С. С. Аверинцев, християнський шлях до Бога міститься тільки в Ближньому, без іншої людини немає порятунку: «двадцять п'ята глава Євангелія від Матвія вчить нас шукати Бога перш за все – в Ближньому»⁴. Персоналізм і антропологізм християнства полягає в тому, що тут людська особистість наділяється найвищою цінністю. Оскільки кожна людина є образом Божим, остільки вона наділяється атрибутами сакральності, вона стає святинею, що вимагає трепетного ставлення, поваги, любові, прийняття. Без любові неможливо сприймати Іншого в його божественному аспекті, тому «християнська релігійна установка є установка любові»⁵. Справжня любов, на думку філософа, повинна включати в себе турботу про Іншого, вона є «благовоління – безкорислива зацікавленість в благові ближнього»⁶. Тому в роботах С. Л. Франка любов розглядається в контексті любові-агапе, любові-charite (милосердя), яка відрізняється від потягу, стихійного почуття, «від усякої чисто плотської або душевної прихильності або симпатії до людини – філії»⁷.

Любов сприймає цінність кожної конкретної людини в її індивідуальності та неповторності, вона завжди «спрямована на конкретно-існуюче»⁸. Завдяки почуттю любові людина може визнати індивідуальність Іншого, розкрити його боголюдське буття, визнати його святість. Любов сприяє виявленню унікальності і особливості кожної людини, розкриває її особистісні якості, які без пильного любовного погляду могли б залишитися непомітними. Істинна любов, хоча і є почуттям любові до всіх людей, але, що дуже важливо, співвідносна з усією конкретністю і одиничністю

¹ Франк, С. (2011). Свет во тьме. Опыт христианской этики и социальной философии. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 65.

² Франк, С. (2011). Свет во тьме. Опыт христианской этики и социальной философии. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 323-324.

³ Франк, С. (2011). Свет во тьме. Опыт христианской этики и социальной философии. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 222.

⁴ Аверинцев, С., Аверинцева, Н., Сигов, К. (ред.) (2006). Брак и семья. Несвоевременный опыт христианского взгляда на вещи. *Собрание сочинений. София – Логос. Словарь*. Киев: ДУХ І ЛІТЕРА, 800.

⁵ Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 635.

⁶ Франк, С. (2011). Свет во тьме. Опыт христианской этики и социальной философии. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 286.

⁷ Франк, С. (2011). Свет во тьме. Опыт христианской этики и социальной философии. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 284-285.

⁸ Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 644.

кожного з них¹. Таким чином, християнство закликає з любов'ю ставитися до кожної людини, незалежно від духовної спорідненості, близькості або сторонності, переваг або недоліків. Любов у християнській самосвідомості спрямована на підтримку особливого тремтливого і душевного тепла до всіх людей в їх індивідуальності та конкретності. С. Л. Франк зазначає, що «лише в християнській свідомості вперше принципово і до кінця була розкрита суть любові, як конкретного універсалізму, яка охоплює все різноманіття індивідуального буття»². Любов тут націлена на виховання, перетворення душі та на навчання істинним цінностям, вона спрямована на осягнення істинної реальності, що призводить до того, що «любов, як суб'єктивне почуття, любов-перевага, яка прикута до одного або деяких обраних істот, перетворюється в універсальну любов, – в любов як загальну життєву установку»³. С. Л. Франк виводить власне визначення любові: «Любов є, таким чином, побожне, релігійне сприйняття конкретного живої істоти, бачення в неї якогось божественного начала. Будь-яка справжня любов – все одно, чи віддає собі звіт в цьому сам люблячий чи ні – є, але в самій її суті, релігійне почуття. І ось саме це почуття християнська свідомість визнає основою релігії взагалі»⁴. Слід зазначити, що саме в християнстві з'являється та особлива установка любові, що покликана бути головною складовою душі людини. Ні дохристиянський, ні позахристиянський світ не знали такої всеосяжної властивості любові, яка відкрилася саме в християнстві, де все людство покликане бути об'єднано любов'ю, де кожна людина є частинка загального цілого, яка володіє незаперечною цінністю і унікальністю, завдяки своєму божественному походженню. Тому християнство може дійсно називатися релігією любові, яка є «об'єднуюча сила любовного сприйняття людини як основи абсолютно-цінної»⁵.

Таким чином, досвід переживання почуття любові до ближнього розкриває внутрішнє буття людини, наповнює її душу благодаттю і присутністю Бога. Гуманістичний індивідуалізм С. Л. Франка спрямований на цілісність філософського світосприйняття. Як зазначав сам філософ, людство може бути врятовано за допомогою «проростання в світ і розквіту в світі вищих, благодатних сил святості, добра і любові»⁶. Любов до ближнього є виявлення цінності Іншого, його індивідуальної і особливої особистості, яка водночас відкриває для людини її власний внутрішній світ, дозволяє побачити єдність і схожість в Іншому, виявити божественну єдність і розкрити ідентичність з божественним. За допомогою істинної любові людина проникає в глибину Іншого, знаходячи в ньому себе: «силою любові людина проникає до самої суті особистості, як образа Божого»⁷, виявляючи при цьому справжні і приховані духовні сторони свого самобуття.

Узагальнюючи сказане, слід зазначити те, що в філософії С. Л. Франка любов постає як посередник, який дозволяє реалізувати трансцендування до «Ти», що сприяє ідентифікації з Абсолютом. Шлях людини до Бога лежить через Іншого. Любов є невидима метафізична нитка, яка цілеспрямовано веде до вседності і дає можливість відчутти досвід переживання Бога. Любов дозволяє вийти за межі суб'єктивності і доторкнутися до «Ти» як до транссуб'єктивного. Справжня сутність любові полягає в «живому досягненні, розсудові і визнанні повноцінної реальності в глибині «іншого»; і в любові саме і відбувається, як уже сказано, знаходження шуканої внутрішньої об'єктивності – трансцендування усередину – у складі «ти» і через посередництво «ти»⁸. Тому людина виявляє свою справжню реальність в глибині самобуття улюбленої істоти, зливаючись з нею в єдине ціле «Ми», що відкриває зону божественного.

Метафізика С. Л. Франка носить переважно релігійно-філософський характер, і це, на наш

¹ Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 645.

² Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 646.

³ Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 649.

⁴ Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 636.

⁵ Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 642.

⁶ Франк, С. (2011). Свет во тьме. Опыт христианской этики и социальной философии. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 226.

⁷ Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 642.

⁸ Франк, С. (2010). Непостижимое. *Человек и Бог*. Минск: Белорусская Православная Церковь, 322.

погляд, має особливе значення, якщо оцінювати любов у контексті її «перетворюючої», метаморфізуючої ролі щодо особистості: її формування, становлення, самоідентифікацію. Немає потреби спеціально доводити, наскільки актуальні погляди філософа стосовно теперішньої ситуації в нашій країні, досить лише навести недавнє висловлювання єпископа Львівського і Галицького Філарета: «примирення в Україні можливе лише тоді, коли кожен з нас примириться з власною совістю – внутрішнім Законом Божим, з ближніми і дальніми (Еф.2:17) і, якщо це можливо, з усіма людьми (Рим.12:18), і тільки як наслідок цього, із Богом. Власне примирення з Богом і є головним рецептом порятунку нашого народу»¹. А примирення – це перш за все зрощування в своїй душі почуття любові до ближнього. С. Л. Франк з боєм зауважує, що якби світло Любові спалахнуло в душах всього людства, або хоча б у більшості, то життя було б наповнене більшим щастям і меншим трагізмом людського існування².

References:

1. Averincev, S., Averinceva, N., Sigov, K. (2006). Brak i sem'ja. Nesvoevremennyj opyt hristianskogo vzgljada na veshhi [Marriage and family. Untimely experiences of the Christian view of things]. *Sobranie sochinenij. Sofija – Logos. Slovar'* [Collected works. Sofia – Logos. Dictionary]. Kyiv: DUH I LITERA, 796-815 [in Russian].
2. Alyayev, H. (1993). Metafizyka osobystosti u filosofiyi S. Franka [Metaphysics of personality in the philosophy of S. Frank]. *Filosofs'ka i sotsiologichna dumka. Vyp.3*. [Philosophical and sociological thought. Vol.3]. Kyiv: Naukova dumka, 43-50 [in Ukrainian].
3. Canetti, E. (1962). *Crowds and Power*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 495 [in English].
4. Ehlen, P., Nazarova, O. (2012). *Semen L. Frank: Filosof hristianskogo gumanizma* [Semen L. Frank: Philosopher of Christian Humanism]. Moscow: Ideja-Press, 304 [in Russian].
5. Ehlen, P., Porus, V., Nazarova, O. (2012). Vvedenie v specifiku filosofskogo myshlenija Franka [Introduction to the specifics of Frank's philosophical thinking]. *Semen Ljudvigovich Frank* [Semen Liudvigovich Frank]. Moscow: ROSSPEN, 15-57 [in Russian].
6. Evlampiev, I., Porus, V. (2012). Chelovek pered licom absoljutnogo bytija: misticheskij realizm Semena Franka [Man in front of face of absolute being: mystical realism of the Semyon Frank]. *Semen Ljudvigovich Frank* [Semen Liudvigovich Frank]. Moscow: ROSSPEN, 163-196 [in Russian].
7. Frank, S. (2010). Nepostizhimoe [The unknowable]. *Chelovek i Bog* [Man and God]. Minsk: Belorusskaja Pravoslavnaia Cerkov', 77-524 [in Russian].
8. Frank, S. (2011). S nami Bog. Tri razmyshlenija [God with us. Three meditations]. *Svet vo t'me* [The light in the darkness]. Minsk: Izdatel'stvo Belorusskogo Jekzarhata, 415-827 [in Russian].
9. Frank, S. (2009). Krushenie kumirov [The downfall of idols]. *Real'nost' i chelovek* [Reality and man]. Minsk: Belorusskaja Pravoslavnaia Cerkov', 341-426 [in Russian].
10. Frank, S. (2011). Svet vo t'me. Opyt hristianskoj jetiki i social'noj filosofii [The light in the darkness. The experience of Christian ethics and social philosophy]. *Svet vo t'me* [The light in the darkness]. Minsk: Izdatel'stvo Belorusskogo Jekzarhata, 3-414 [in Russian].
11. Mareeva, E., Porus, V. (2009). S. Frank: transformacija klassicheskogo ponimanija Boga i dushi [S. Frank: the transformation of the classical understanding of God and soul]. *Idejnoe nasledie S. L. Franka v kontekste sovremennoj kul'tury* [The ideological heritage of S. L. Frank in the context of modern culture]. Moscow: Biblejsko-bogoslovskij institut sv. apostola Andreja, 69-84 [in Russian].
12. Tilih, P., Levit, S., Vevjurko, T. (1995). Muzhestvo byt' [The courage to be]. *Izbrannoe: Teologija kul'tury* [Selected: Theology of culture]. Moscow: Jurist, 7-131 [in Russian].
13. Yepyskop L'vivs'kyi i Halyts'kyi Filaret, Sihov, K. (2016). Prymyrennya suspil'stva yak naslidok prymyrennya lyudyny z Bohom [Reconciliation of society as a result of the reconciliation of man with God]. *Pravda. Pam'yat'. Prymyrennya. Uspens'ki chytannya* [Truth. Memory. Reconciliation. Assumption Readings]. Kyiv: DUH I LITERA, 46-51 [in Ukrainian].

¹ Єпископ Львівський і Галицький Філарет, Сігов, К. (упоряд.) (2016). Примирення суспільства як наслідок примирення людини з Богом. *Правда. Пам'ять. Примирення. Успенські читання*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 47.

² Франк, С. (2011). С нами Бог. Три размышления. *Свет во тьме*. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 801.